

УДК 379.85:712.23:332.32

*А.Г. Шапар, О.О. Скрипник,
С.М. Сметана*

ЕКОМЕРЕЖА ЯК ТЕРИТОРІАЛЬНА ОСНОВА РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

Інститут проблем природокористування та екології НАН України, Дніпропетровськ

Обґрунтовано можливість використання територій екологічної мережі як основи для розвитку екологічного туризму. Підтверджений просторовий збіг екотуристичних маршрутів з екокоридорами. Запропоновано новий напрямок розвитку екотуризму на землях техногенних ландшафтних заказників.

Обоснована возможность использования территорий экологической сети как основы для развития экологического туризма. Подтверждено пространственное совпадение экотуристических маршрутов с экоридорами. Предложено новое направление развития экотуризма на землях техногенных ландшафтных заказников.

Вступ

Збереження біорізноманіття сьогодні досягається шляхом створення екологічної мережі. Але, обмеження при формуванні екологічної мережі жорсткими заходами охорони, виключення будь-якої господарської діяльності не дозволяє вирішувати завдання активізації відновлення порушених земель, благоустрою, озеленення, акумулювати фінансові ресурси для природоохоронних заходів.

В сучасному суспільстві виникає необхідність задоволення численних соціальних потреб мешканців (освіта, туризм, рекреація та інші). Дефіцит вільних територій вимагає організації поліфункціонального землекористування. Поруч з ділянками повної заповідності існують буферні, перехідні зони, де можна і треба розвивати діяльність, яка не шкодить основній меті збереження біорізноманіття. Найбільшою мірою гармонізації відношень природи і людини сприяє туризм, особливо, сучасна його гілка - екотуризм. Основними джерелами живлення такої діяльності є біорізноманіття, чисті повітря, води, землі. Таким чином, виникає мотивація збереження довкілля та відродження земель в процесі використання. В той же час, екотуризм сприяє вирішенню завдань просвіти та виховання, що є дуже важливим при досягненні стандартів сталого розвитку територій. В такий спосіб можна залучити до благородної справи досить широкі верстви населення, особливо молоді.

Туризм в більшості європейських країн являє собою потужну галузь економіки, динамічно він розвивається і в Україні. Відповідно до Закону України від 15.09.1995 №324/95-ВР "Про туризм", Указів Президента України від 10.08.199 № 973/99 "Про Основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року" від 24.10.2007 № 1005/2007 „Про деякі питання підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу” формується правове забезпечення процесу. Особливого значення набуває розвиток туризму напередодні проведення „Євро -2012”.

Туризм є наукоємною галуззю, його розвиток залежить від рівня наукових досліджень рекреаційно-туристичних ресурсів, що лежать в основі інформаційного забезпечення. Одною з складових туристичних ресурсів є стан навколишнього середовища, екологічної безпеки території [1-3]. Наукове обґрунтування формування територіальної структури, використання об'єктів природно-заповідного фонду для рекреації та туризму розробляється в основному для територій Криму та Карпат [4-7].

Особливо потребує розвитку туризму наша область, яка завжди вважалася індустріальною. Разом з тим, вона має величезну історичну, геологічну, природну спадщину, яка досліджена недостатньо в напрямку можливості використання в якості туристичних ресурсів.

Стратегія і тактика сталого розвитку техногенно навантажених регіонів [8,9], що впродовж багатьох років розробляється в

інституті, передбачає розвиток місцевого туризму. Питання територіального розташування маршрутів екотуризму, його ресурсної

бази, зв'язку з територіальними системами охорони довкілля до цього часу не отримало належного наукового обґрунтування.

Матеріали та методи

Об'єктом досліджень служила територія Дніпропетровської області, природно-заповідний фонд, природні екосистеми та вторинні екосистеми техногенного походження. Плановою основою служили топографічні карти, аеро- та космічні знімки, ґрунтові та геоботанічні карти М 1: 10000,

1:25000, 1:50000, 1:100000, 1:200000. Дешифрування виконувалось методом візуальної оцінки упорядкування природних об'єктів. Для аналізу території застосовувались порівняльно-географічні, історичні, якісно-генетичні, статистико-картометричні [10], екосистемологічні методи [11].

Основні результати та їх обговорення

Загальні засади забезпечення ресурсного потенціалу екотуризму. Самовиникнення такого виду відпочинку свідчить про те, що в суспільній свідомості вже сформувалася потреба в гармонізації відносин людини та природи. Процес створення образу екотуризму не можна вважати завершеним, особливо ясно виявляється необхідність визначення його загальних засад. Екотуризм являє собою складне явище, яке включає філософські, дидактичні, естетичні, організаційні, інформаційні, ресурсні, технічні аспекти. Їх принципово можна розділити на гуманітарні та природничі.

Основою екологічного туризму є територія. Вона забезпечує наступні основні функції екотуризму:

- переміщення від одного об'єкту до іншого з пізнавальною метою;
- різноманіття об'єктів для досліджень, спостережень, знайомства;
- збереження функціонування природних екосистем;
- забезпечення умов життєдіяльності суб'єкту, яким є людина.

Таким чином, ресурсну базу екотуризму можна представити в вигляді територіально-функціональної системи. Її елементи розділяються на природні та інфраструктурні. Перші потребують збереження, другі є джерелом небезпечного впливу на перших. Природними підсистемами слугують екосистеми, інфраструктурними – транспортні системи та сфера послуг.

Зовнішнім для територіально-функціональної системи екотуризму є навколишнє середовище регіону, яке може бути причиною створення екологічної небезпеки, має в своєму складі сховища відходів, шкідливі

виробництва та інші. Оцінка їх впливу виконується через відповідні показники екологічної безпеки регіону [12].

Головними природними ресурсними елементами є ландшафтне (L), видове (V) та екосистемне (E) різноманіття. За визначенням їх споживання повинно бути безвитратним: $L = \text{const}$; $V = \text{const}$; $E = \text{const}$; Це можливо тільки на територіях з обмеженням господарчої діяльності: об'єктах природно-заповідного фонду, екологічної мережі, охоронних зон.

Використання територіально-функціональної системи екомережі для формування екотуристичних маршрутів. Пан'європейська система ECONET передбачає сталий розвиток територій екологічної мережі. Особливо перспективним є використання їх для організації туризму. Безперервний екологічний простір мережі, який забезпечує безперешкодне переміщення живих організмів, може бути використаний для переміщення людини з пізнавальною метою. Особливу ефективність набуває використання екомережі для організації екологічного туризму, який передбачає свідоме ставлення туристів до природи, збереження біотичного різноманіття.

Ландшафтне та біотичне різноманіття разом зі своєю генетичною унікальністю, має естетичну цінність, пізнавальний зміст і виховну роль. Мобілізація їх для вирішення соціальних задач здійснюється під час прямого спілкування людини і природи через екотуристичні подорожі та екскурсії.

Екотуристичні маршрути зазвичай тяжіють до об'єктів гідрографічної мережі. Річки дозволяють забезпечувати побутові та рекреаційні потреби туристів. До того ж, в долинах річок концентруються тварини рос-

лини, їх видове різноманіття. Тут складаються найкращі умови для фотозйомки, наукових досліджень, аматорських спостережень за птахами, рибами, земноводними, плазунами, ссавцями. Таке розташування маршрутів екотуризму збігається просторово з екокоридорами, основні принципи розташування яких були визначені раніше [13].

Аналіз розташування екокоридорів екологічної мережі Дніпропетровської області [14] та екологічних маршрутів [15] свідчить про те ж саме (таблиця, рисунок). Перспективними для створення на їх основі екотуристичних маршрутів є Вовчанський, Самотканський, Домотканський, Кам'янсько-Базавлуцький та інші екокоридори.

Таблиця – Відповідність екокоридорів та екотуристичних маршрутів

№ по рисунку	Назва екокоридору	Назва екотуристичного маршруту	Перелік ключових територій (ядер), які є ресурсною базою екологічного туризму
1	Орільський	«Водний вояж Приоріллям»	Дніпровсько-Орільський ПЗ; ЗУ Гора Калитва; ДПП Урочище Лелія; МЗ Озеро Довге; МЗ Шандрівський; ДЗ Приорільський; НП Приорільський.
2	Самарський	«Мандри по Присамар'ю заповідному»	ДЗ Петропавлівські лимани; ДЗ Мар'їн Гай; МЗ Булахівський лиман; Василівська колонія сірих чапелів; ДЗ Солоний лиман; ДЗ Комарівщина; МЗ Новостепанівський; ДЗ Балка Бандурка; МЗ Новоселівський лиман
3	Інгулецький	Відродженими землями гірничодобувних підприємств	МЗ Візирка; ДПП Скелі МОДР; ДЗ Інгулецький степ
4	Саксаганський	За природними скарбами міста Кривого Рогу	ДЗ Балка Північна червона; БС Криворізький ботанічний сад НАН України; ДЗ Грушуватський; ДЗ Комісарівський
5	Солоно-Базавлуцький	Відродженими землями гірничодобувних підприємств	ДЗ Богданівський; МЗ Заплава р. Базавлук; ПСПМ Орджонікідзевська зона відпочинку
I	Дніпровський	Об'єднаний природничий по м. Дніпропетровську	Дніпровсько-Орільський ПЗ; ДЗ Урочище Яцево; РЛП Придніпровський; МЗ Балка Велика Осокорівка; МЗ Балка Ворона

Примітка. В таблиці використані наступні скорочення: ПЗ – природний заповідник. ДЗ державний заказник, ДПП – державна пам'ятка природи; МЗ – місцевий заказник; БС – ботанічний сад; ЗУ – заповідне урочище; НП – національний парк; РЛП – регіональний ландшафтний парк.

Визначення просторового розташування екотуристичних маршрутів дозволяє удосконалювати туристичну інфраструктуру, планувати будівництво автодоріг, облаштування короткострокових, довгострокових зупинок, місць ночівлі та пунктів харчування, прокату туристичного обладнання.

Потребує удосконалення і природна складова екотуристичних ресурсів. Збільшення площі зелених насаджень, штучне розведення тварин, особливо, рідкісних птахів (дрохва, фазан, перепел), створення нових заказників сприяє розвитку екологічного туризму.

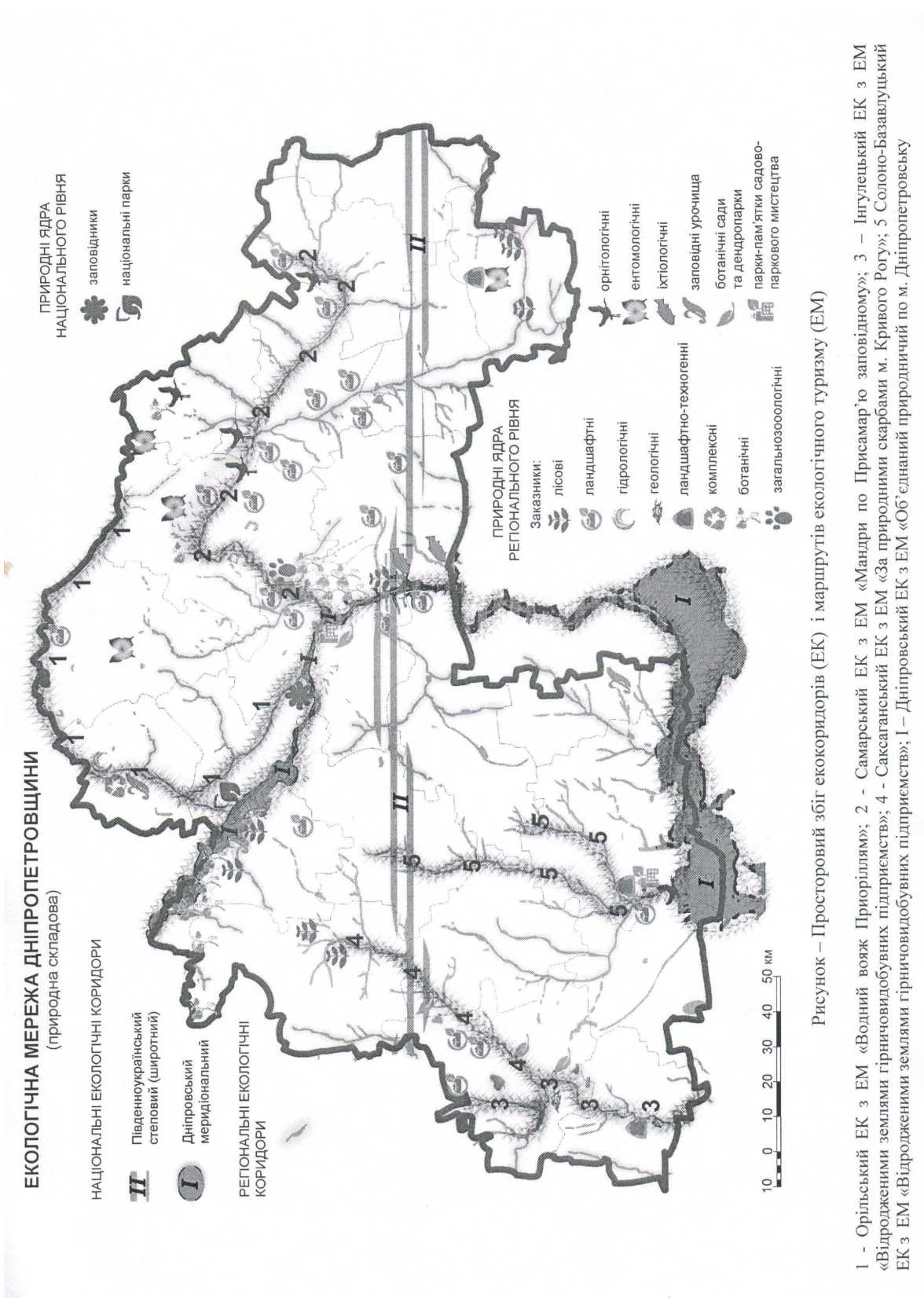

Рисунок – Просторовий збіг екокоридорів (ЕК) і маршрутів екологічного туризму (ЕМ)

1 - Орільський ЕК з ЕМ «Водний вояж Приорілля»; 2 - Самарський ЕК з ЕМ «Мандри по Присамар'ю заповідному»; 3 - Інгулецький ЕК з ЕМ «Відродженнями землями гірничовидобувних підприємств»; 4 - Саксаганський ЕК з ЕМ «За природними скарбами м. Кривого Рогу»; 5 Солонно-Базавлуцький ЕК з ЕМ «Відродженнями землями гірничовидобувних підприємств»; I – Дніпровський ЕК з ЕМ «Об'єднаний природничий по м. Дніпропетровську»

Перспективним напрямком збагачення тематики екологічного туризму може бути організація відвідин техногенних ландшафтних заказників, створених на порушених гірничими роботами землях. Зазвичай на них спостерігається унікальні за різноманітністю ландшафти, які прикрашають різноманітні відслонення гірських порід. На відпрацьованих відвалах туристів особливо приваблюють рештки викопних організмів, які існували на Землі мільйони років тому, рідкісні мінерали, а іноді, самоцвіти. Тут відновлюється оригінальна вторинна флора і фауна, які часто включають рідкісні види, особливо тваринні.

В таких заказниках туристи можуть ознайомитись з особливостями технології вико-

нання видобувних робіт, перенестись в давно минулі геологічні епохи. Тут зазвичай мають значні можливості розвитку інфраструктури, благоустрою та озеленення. Деякі з таких вторинних територій перетворені наполегливою працею на дендропарки («Саксагань»).

Отже, розвиток екотуризму на Дніпропетровщині безпосередньо зв'язаний з подальшим формуванням екомережі. Кожний новий елемент екомережі збільшує природно-ресурсний потенціал екотуризму, створює нові передумови розширення маршрутно-базисної бази. Залучення до екотуристичних маршрутів об'єктів історичної спадщини створює додаткові можливості для патріотичного виховання молоді.

Висновки

1. Безперервний екологічний простір екологічної мережі може використовуватись для розвитку екологічного туризму, що в цілому забезпечить сталий розвиток територій.
2. Екологічні маршрути в основному просторово збігаються з екологічними коридорами.
3. Дуже перспективним є використання техногенних ландшафтних заказників для організації екотуристичних маршрутів.

Перелік посилань

1. Ветрова Н.М. Экологическая безопасность рекреационного региона. - Симферополь: РИО НАПКС, 2006. – 297 с.
2. Ветрова Н.М. Концептуальні основи розробки стратегії розвитку рекреаційного регіону з врахуванням екологічної складової // Экономика и управление . – 2005. - №4 - 5. С. 87-90.
3. Ветрова Н.М. Системно-целевой и функционально-технический подходы экологического менеджмента для рекреационных территорий // Строительство и техногенная безопасность. Сб. научн. тр. – Симферополь: РИО НАПКС, 2005. – Вып. 12. – С. 129-133.
4. Глядіна М.В. Формування та реалізація регіональної політики розвитку рекреаційної сфери.- Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.10.01 / М.В. Глядіна; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. — Львів, 2006. — 20 с.
5. Кифяк В.Ф. Організація та розвиток міжнародного туризму в Україні (регіональні аспекти): Дис. канд. екон. наук: 08.10.01 / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю.Федьковича. - Чернівці, 1997. – 169 с.
6. Рожко І.М. Рекреаційна оцінка гірських природно-територіальних комплексів для потреб туризму (на прикладі Українських Карпат): Дис. канд. геогр. наук: 11.00.11 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. - Львів, 2000. - 198 с.
7. Шмагіна В.В. Механізми мобілізації природно-ресурсного потенціала розвитку рекреації і туризму (на прикладі Українського Причорномор'я): Дис. канд. екон. наук: 08.08.01 / НАН України; Інститут проблем ринка і економіко-екологічних досліджень. - Одеса, 2000. - 195 с.
8. Шапар А.Г., Копач П.І., Ємець М.А., Тяпкін О.К., Хазан В.Б. Концептуальні положення розробки регіональних стратегій сталого розвитку, їх структури та принципів. // Зб. Наукових праць „Екологія і природокористування”, ІППЕ НАН України. – Дніпропетровськ, 2002. - Вип. 4. - С. 7-94.
9. Стратегія і тактика сталого розвитку / А.Г. Шапар, М.А. Ємець, П.І. Копач, О.К. Тяпкін, В.Б. Хазан - Дніпропетровськ: Моноліт. - 2004. - 313 с.
10. Фридланд В.М. Структура почвенного покрива - М.: Мысль. – 1972. – 423 с.
11. Голубець М.А. Екосистемологія. – Львів: Поллі. – 2000. -316с.

12. Ветрова Н.М. Управління екологічною безпекою рекреаційного регіону. Автореф. дис. докт.техн. наук 21.06.01 / Національна академія природоохоронного та курортного будівництва. - Сімферополь - 2008. – 36 с.

13. Шапарь А.Г., Скрипник О.А. Ландшафтно-гидрогеографические подходы к созданию экологической сети // Екологія довкілля та безпека життєдіяльності. – 2002. - № 5-6. - С.67-71.

14. Програма формування національної екологічної мережі Дніпропетровської області на 2006-2015 роки. Затверджена постановою Дніпропетровської облради № 768-33/IV. – 48 с.

15. Шапар А.Г., Скрипник О.О., Сметана С.М. Природні скарби Дніпропетровської області (путівник) – Дніпропетровськ: ІППЕ НАН України, 2008. - 28 с.

**A.G. Shapar, ECONETWORK AS TERRITORIAL BASIS
O.O. Skripnik, S.M. Smetana FOR ECOTOURISM DEVELOPMENT**

*The Institute of Nature Management Problems and Ecology of National Academy of Sciences
of Ukraine, Dnipropetrovsk*

The possibility econetwork territories use as basis for ecotourism development. The spatial coincidence of ecotourism with ecocorridors is confirmed in the article. New direction of ecotourism development is offered on lands of industrial landscape reserves.

*Надійшла до редколегії 31 жовтня 2008 р.
Рекомендована членом редколегії канд. техн. наук М.А. Ємцем*